

Błażej Osowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
blazej.osowski@amu.edu.pl

AGENTYWNE ZNACZENIE FORMANTU *-wa* W GWARACH WIELKOPOLSKICH I JĘZYKU POLSKIM NA TLE INNYCH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH

Słowa kluczowe: sufiks *-wa*, gwary wielkopolskie, języki słowiańskie, słowotwórstwo porównawcze
Keywords: *-wa* suffix, Greater Polish dialects, Slavic languages, comparative word formation

Wstęp

Formantowi *-wa* językoznawcy nie poświęcali dotychczas zbyt dużo uwagi. Nim jednak stwierdzenie to poprzemy dowodami, podajmy kilka słów uściślenia, jakim formantem w niniejszym artykule będziemy się zajmować. Chodzi o derywaty z *-wa* typu *gonitwa*, *prukwa* itd. Dyskusyjne może wydawać się wyróżnienie sufiksu *-wa* w pierwszym z przykładów, ponieważ do tej pory dominowała interpretacja tych formacji jako zawierających sufiks *-twa*¹. Jednak nie jest to jedyne spotykane w literaturze rozwiązanie, już bowiem Jadwiga Chłudzińska-Świątecka (1972) dostrzegała w tym przykładzie formant *-wa*. Sprawa jest więc w dużej mierze arbitralna i dużo zależy tu od interpretacji badacza. Zdając sobie z powyższego sprawę, przyjmuję, że zarówno formacje typu *gonitwa*, jak i *prukwa* zawierają

¹ Z taką interpretacją możemy się spotkać między innymi w klasycznym już opracowaniu słowotwórstwa rzeczowników sufiksalnych (Grzegorzczkova, Puzynina 1979: 297).

formant *-wa*, przy czym pierwszemu z nich towarzyszy depalatalizacja wygłosowej spółgłoski podstawowego bezokolicznika².

W artykule dokonuję przeglądu formacji z sufiksem *-wa/-twa* w językach słowiańskich z uwzględnieniem sytuacji w gwarach wielkopolskich (uderza w nich dominacja agentywnych nazw osobowych) oraz wskazaniem ewentualnych powinowactw językowych. Przegląd derywatów z *-wa* uzupełniono o rzeczowniki z *-ba*, ponieważ ze względu na identyczność funkcji semantycznych sufiksów oraz podobieństwo brzmieniowe (zwłaszcza przy bilabialnej wymowie *v*) zdarzają się przypadki dubletów słotwórczych (Dulewiczowa 1972b: 174–175).

Powróćmy zatem do opracowań poświęconych tytułowemu sufiksowi *-wa*. Niestety nie udało mi się go odnaleźć w zasobie sufiksów prasłowiańskich omawianych przez Franciszka Sławskiego (SPsł). Nieco światła na jego pochodzenie, a dokładniej na pochodzenie jednego z analizowanych przeze mnie wariantów: *-twa*, rzuca praca Tadeusza Lehra-Spławińskiego i Czesława Bartuli (1965). Zdaniem badaczy staro-cerkiewno-słowiański i prasłowiański sufiks *-twa* pochodzi z praindoeuropejskiego *-t_{ua}-*, gdzie sufiks *-a* dodano do pierwotnego pnia *-tu-*, względnie *-teu_u*. Za jego pomocą tworzone rzeczowniki dewerbalne, np.: *klētva* : *klēti*, *molitva* : *moliti*³ (ibid.: 106–107).

Opracowanie omawianego sufiksu na gruncie języka polskiego również ma białe plamy. Pośród formantów omawianych przez Witolda Doroszewskiego brakuje tych z *-w-* w części podstawowej (por.: Doroszewski 1928, 1929, 1931a, 1931b). Podobnie rzecz się ma w wypadku przyrostkowych formantów rzeczownikowych w podręcznikach Zenona Klemensiewicza, Tadeusza Lehra-Spławińskiego i Stanisława Urbańczyka (1964) oraz Z. Klemensiewicza (1985). Luki w opisie dotyczą też formantów przejętych do polszczyzny z prasłowiańszczyzny, wytworzonych na gruncie tej pierwszej czy przejętych z języków obcych w podręczniku akademickim Krystyny Długosz-Kurczabowej i Stanisława Dubisa (2006: 356–374). Nie dziwi to zresztą, jeśli wziąć pod uwagę niedużą liczbę struktur z tym formantem. Niemniej w literaturze językoznawczej można spotkać uwagi na temat interesującego nas zagadnienia. Stanisław Rospond, omawiając formanty z *-w-* w części podstawowej, stwierdza, że okazały się one wśród rzeczowników nieproduktywne (Rospond 1973: 199). Na derywaty z *-wa* jako rzadkie (do pięciu przykładów) i izolowane wskazują także Renata Grzegorzczkowska i Jadwiga Puzynina (1998: 395). Nieco więcej informacji znajdujemy w monografii *Słotwórstwo języka doby staropolskiej*, w której stwierdzono, że derywaty z *-wa* nie tworzą grupy jednolitej formalnie i semantycznie, a oprócz tego cechują się dużym rozrzutem funkcyjnym (Kleszczowa 1996: 277–295).

2 Zbiór wariantów inwariantu *-wa* jest zresztą bogatszy, podobnie jak i repertuar pełnionych przez niego funkcji, zob. Osowski (w druku).

3 Przy innych sufiksach z *-w-* (*-wa*, *-awa*) ograniczono się do wymienienia przykładów bez określenia funkcji formantu.

Mimo niewielkiej produktywności sufiks *-wa* przejawiał żywotność od okresu staropolszczyzny aż po współczesność, przechodząc jednocześnie wewnętrzne prze-strukturyzowanie⁴. W okresie staropolskim formacje z *-wa* to przede wszystkim odczasownikowe nazwy czynności, np.: *gonitwa*, *modlitwa*. Mamy więc do czynienia z kontynuacją stanu wyniesionego z czasów prasłowiańskich, który trwał aż do XIX w., kiedy to w pierwszej jego połowie dokonała się w tym zakresie prawdziwa rewolucja. Liczba jednostek z *-wa* gwałtownie wzrosła, a najczęstszym typem derywatów stały się nazwy agentywne. Nazwy czynności przesunęły się na drugie miejsce, wspólne z nazwami o funkcji strukturalnej. Przyrost nazw wykonawców czynności był podyktowany głównie rozwojem nauk przyrodniczych, które wymagały między innymi nowych określeń zoologicznych⁵. Owe potrzeby nominacyjne zaspokoili między innymi nazwy z *-wa*, np.: *krakwa*, *mątwą*. Eksplozja derywatów z *-wa* była gwałtowna, ale raczej krótkotrwała, i już SW zaświadcza usuwanie przez leksyko-grafów wielu jednostek odnotowanych w SWil. Przetrwała jednak zaświadczona w tym słowniku dominacja nazw agentywnych. Potwierdzają ją również słowniki XX-wieczne (SJPD, USJP), choć jednocześnie w omawianej grupie dokonuje się zmiana semantyczna: przejście od określeń nieosobowych do osobowych, np.: *bździągwa*, *prukwa* 'o niesympatycznej dziewczynie, kobiecie'.

Co ciekawe, jest to tendencja zgodna z tą panującą w gwarach wielkopolskich. Dane XX-wieczne poświadczają, że najczęstszym typem były w nich osobowe nazwy wykonawców czynności, np.: *brękwą* 'ten, kto bręczy (marudzi)', *miągwa* 'ten, kto miączy (marudzi, smęci)', *rykwą* 'ten, kto ryczy (płacze, wyje)'. Różnice dotyczą jednak proporcji określeń agentywnych w stosunku do innych typów słowotwórczych. Podczas gdy w języku ogólnym jest to około jednej trzeciej derywatów z *-wa* (SJPD – 34%, USJP – 38%), to w gwarach wielkopolskich jest to typ zdecydowanie przeważający nad pozostałymi – 58%. Ponadto derywaty typu *miągwa*, *rykwą* są w gwarach silnie nacechowane, wskazują bowiem na cechy niepożądane, postrzegane jako negatywne (marudzenie, płacz), tymczasem w języku ogólnym *mątwą*, *oplątwą*, *strzykwą* jako przynależne do języka nauki są pozbawione nacechowania ekspresywnego. Niemniej, w polszczyźnie ogólnej w XX w. należy odnotować wzrost określeń osobowych nacechowanych potocznością i ekspresywnością, np.: *biurwa*, *bździągwa*, *prukwa*.

Odnosić także należy inne funkcje pełnione przez *-wa* we współczesnym i dawnym języku polskim:

- nazwy czynności od nazw rzeczy biorących w nich udział, np. *rybitwa*; wygasły na przełomie XIX/XX w.;
- nazwy (szeroko rozumianych) narzędzi, środków czynności, np. *żuchwa*; do dziś zachowały się pojedyncze przykłady;

4 Niniejsze, skrótowo przedstawiane ustalenia opieram na (Osowski, w druku). Tam też wskazuję podobieństwa i różnice między derywatami z *-wa* w gwarach wielkopolskich i języku ogólnym.

5 W mniejszym stopniu botanicznych; te bowiem często przynależą do odprzymiotnikowych określeń znamionujących, np. *żółtwa*.

- nazwy wykonawców czynności od nazw rzeczy biorących w nich udział, np. *strzechwa*; do współczesności zachowały się jedynie odosobnione przypadki;
- odczasownikowe nazwy obiektów to przede wszystkim derywaty od *zyć* i jego form prefiksowanych, np.: *podeszwa*, *poszwa*, *przyszwa*;
- odprzymiotnikowe nazwy znamionujące; do współczesności zachowała się tylko *gęstwa*;
- odczasownikowe nazwy miejsc odnotowują jedynie źródła XIX-wieczne: SWil i SW, np. *gonitwa*;
- nazwy miejsc od nazw rzeczy reprezentuje *bielarwa* odnotowana przez SWil, przy czym możliwa jest tu równoległa interpretacja odrzeczownikowa;
- funkcja strukturalna formantu, np.: *bukwa*, *sakwa*; w całym analizowanym okresie pojedyncze przykłady, jedynie w leksykonach z XIX w. jest ich nieco więcej.

Po opisie funkcji sufiksu *-wa* w dziejach i współczesności języka polskiego postawmy pytanie: czy przestrukturyzowanie derywatów z *-wa* od nazw czynności do agentywnych na gruncie polszczyzny ma odpowiedniki w innych językach słowiańskich? Czy jest to wykorzystanie możliwości wyniesionych już z okresu prasłowiańskiego, czy też polska innowacja?

Przegląd zaczniemy od języków zachodnio-, przez wschodnio- po południowo-słowiańskie, wykorzystując w tym celu monograficzne opracowania słowotwórstwa poszczególnych języków. Pozycję *-wa* w systemie słowotwórczym będziemy rozpatrywać w kontekście *-ba*, sufiksu brzmieniowo podobnego do *-wa*, o podobnej funkcji i także odziedziczonego z prasłowiańszczyzny. Uwidoczni się to w trakcie poniższych rozważań. Materiał z języków słowiańskich czerpiemy z analizowanych i przywoływanych źródeł, dokonując niekiedy odmiennej interpretacji w zakresie derywatów typu *modlitwa*.

Języki zachodniosłowiańskie

W języku czeskim *-wa* „tvoří ojedinělé formace” i jest nieproduktywny (Šlosar 2003: 153), np.: *bitva*, *pastva*, *žatva*. Są to więc nazwy czynności. Ich zbiór powiększyłby się, gdyby uwzględnić także formy z *-tba*. Sufiks ten powstał jako wariant w wyniku spłynięcia się w staroczeskim *-ba* i *-tva*, powodując nie tylko powstanie nowych form (*napomínatba*), lecz także kilka przypadków resufiksacji *-tva* > *-tba* (Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 275), np.: *kletva* > *kletba*, *honitva* > *honitba*. Stało się tak ze względu na pełnienie przez oba sufiksy, *-ba* i *-tva*, tej samej funkcji – tworzenia nazw czynności, którą zresztą pełnią do dziś. Drugi, jak już wspomniano, jest nieproduktywny, natomiast pierwszy jest w tej funkcji ograniczenie produktywny⁶, np.: *lěčba*, *malba*,

6 Wariant *-tba* jest rzadszy (Šlosar 2003: 151–152).

sazba. Sufiks *-ba* w dawnej czeszczyźnie występował także w nazwach rezultatów czynności, np. *hradba*, podobnie jak polskie nazwy obiektowe od *szyc*.

Na marginesie rozważań o *-wa* należy wspomnieć o poświadczonej już w staro-cerkiewno-słowiańskim formie *rybitvъ*, odpowiadającej polskiemu *rybitw*. Sufiks, który się w niej pojawia, *-itvъ*, był co prawda odosobniony w funkcji nazw wykonawców czynności (ibid.: 255), niemniej ze względu na podobieństwo do wyrazu *rybitwa* mógł on oddziaływać na ten ostatni. W SS⁷ zarejestrowano znaczenie czynnościowe 'łowienie ryb', ale już w SWil mamy strukturalnie nazwę agentywną 'ten, kto łowi ryby' na określenie gatunku ptaka. Z kolei w SJPD *rybitwa* to 'rybactwo, rybołówstwo' bądź dawne 'św. Piotr'. Drugie znaczenie to oczywiście przeniesione na św. Piotra określenie rybaka poświadczane cytataми już w SW. Dochodzimy zatem do nazwy osobowego wykonawcy czynności w formie *rybitwa*. Mógł więc być to wzór dla formowania się znaczenia agentywnego w derywatach z *-wa*⁷.

Opisując słowackie słowotwórstwo, Juraj Furdík wymienia jedynie *-ba*. Sufiks ten występuje w rzeczownikach od czasowników niedokonanych (Furdík 2004: 89), np. *plaviť sa > plavba* jako nazwa czynności. Współcześnie jest to typ mało produktywny, choć liczba derywatów z *-ba* wzrosła swego czasu za sprawą neologizmów Antona Bernoláka, a następnie w okresie szturowskim dzięki próbom wzbogacenia zasobów terminologicznych słowaczyny przez Michała Godrę (ibid.: 116), np.: *pokročba, roztrojba, umelba*. Przez aktywizację wszelkich środków językowych chciano utworzyć pewnego rodzaju rezerwę leksykalną, która następnie podlegała weryfikacji czasowej. W rezultacie wspomniana kategoria słowotwórcza jest dziś zdominowana przez formacje z *-iel/-tie* (ponad 70%), a o słabej pozycji *-ba* w systemie słowotwórczym słowackiego świadczą ponadto synonimy słowotwórcze (ibid.: 114), np. *skusba – skúška*.

Sytuację w językach łużyckich ze względu na brak opracowań przedstawimy na przykładzie języka górnołużyckiego. Sufiksy *-ba* (*hańba, hróžba, swjećba, wólba*), *-ot* (*brinkot*), *-(ań)cia* || *-(eń)cia* (*běkańcia*) są zaliczane do produktywnych w obrębie *nomina actionis* (Šewc 1968: 90), co łączy języki łużyckie z kaszubszczyzną, a przeciwstawia językowi polskiemu⁸. Nieproduktywne są natomiast na gruncie łużyckim

7 Ponadto w SW występuje również znaczenie 'rybak' przy haśle *rybitw*. Część pojawiających się tam cytatów również ma kontekst religijny (*Pójdźcie za mną, a uczynię was, że ś. staniecie rybitwami ludzi*, Wuj.[ek Jakub]; *Rybitwów Pan wybierał, żeby Bożym słowem apostołowie ludzkim bawili ś. łowem*, Pot.[ocki Waław]; *Rybitwy, wyszedzsy z łodzi, płókali sieci swoje*, Skar.[ga Piotr]), co w powiązaniu z podobieństwem form mianownikowych *rybitwa* i *rybitw* oraz zbieżności form w niektórych przypadkach gramatycznych (Inst. Pl. pierwszego cytatu może pochodzić od obu wymienionych rzeczowników) również mogło oddziaływać jako wzór dla *nomina agens* z *-wa*. (Dla orientacji rozwiązuję w nawiasie kwadratowym zastosowane w SW skróty autorów przywołanych cytatów).

8 Zasób formacji z *-ba* w kaszubskim i łużyckich jest większy niż w epoce prasłowiańskiej, ale ilość żywych formacji w pierwszym z wymienionych języków wykazuje tendencję zniżkową, o czym świadczą leksykalizacje i zmiany semantyczne (Korytkowska 1972: 101, 104).

sufiksy *-twa*⁹ (*bitwa*, *hońtwa*, *klatwa*) oraz *-ota*. Kiedy nazwy czynności tracą swoje pierwotne znaczenie, zyskać mogą nazwy abstrakcyjne lub konkretne, w wyniku czego tworzą się pary o zróżnicowanym znaczeniu (ibid.): *modlitwa* – *modlenie*, *hańba* – *hanjenje*.

Języki wschodniosłowiańskie

Jeśli chodzi o język białoruski, to dysponowałem jedynie dwoma opracowaniami. Uwagi Jefima F. Karskiego o *-ba* ograniczają się wyłącznie do wymienienia go wśród sufiksów z *-b-* i określenia go jako starego (Карский 1956: 24). Z kolei Waliancina P. Rusak wśród formacji z *-ба* wymienia *барацьба* : *бароўца*, mamy tu więc najczęstsze znaczenie tego sufiksu, tj. *nomina actionis* (Русак 2003: 152).

Nieco więcej powiedzieć można o sufiksach *-ba* i *-wa* we współczesnym języku ukraińskim. Pierwszy z nich pojawia się w nazwach czynności i wytworów czynności (Пиющ 1994: 166), np.: *боротьба*, *сівба*, drugi natomiast – w rzeczownikach zbiorczych (Пономарев 1997: 117), np.: *братва*, *мушва*. Oba są mało produktywne. *Українська грамматика* uzupełnia te informacje o wzmiankę o wariancie *-б-*, tj. *-об-*, np. *жалоба*, oraz o pojawiającym się w tej samej funkcji sufiksie *-мв-* (Русановский и др. 1986: 177), np.: *битва*, *гонитва*. Przy okazji rzeczowników o znaczeniu kolektywnym (*братва*, *дітва*, *жінва*) autorzy opracowania wspominają, że jest to typ produktywny „особенно в разговорной речи и просторечи” (ibid.: 190). Znaczenie kolektywne można powiązać z polskim *dziatwa*.

W języku rosyjskim zarówno sufiks *-б(a)*¹⁰, jak i *-мв(a)* mogą się pojawiać w rzeczownikach odczasownikowych o znaczeniu czynnościowym, np.: *молотьба* : *молотить*, *молитва* : *молиться*, różnie jednak oceniana jest ich produktywność w tej funkcji. Aleksandr N. Tichonow określa pierwszy z nich jako mało produktywny (Тихонов 2003: 141), ale już autorzy gramatyki rosyjskiej stwierdzają, że „тип проявляет некоторую продуктивность в художественной речи” (Шведова 1980: 162–163). Ponadto ich zdaniem w nielicznych formacjach pojawia się *-мв(a)* (ibid.: 166), np.: *битва*, *жатва*, *клятва*, zaś Wiktor W. Winogradow pisze o obu formantach jako nieproduktywnych (Виноградов 1972: 120). Szczegółowe określenia nie są tu jednak najważniejsze, ponieważ zbiór jednostek z powyższymi formantami jest w dużej mierze zamknięty. Podobnie zresztą jak w języku polskim wpływ na to mają konkurencyjne formanty w funkcji odczasownikowych nazw czynności, przede wszystkim

9 Co ciekawe, autor stwierdza w tym samym miejscu, że nazwy czynności tworzymy „wot pasivneho participia na *-ny* (*кладзены*) abo *-ty* (*бity*)”, jednocześnie jednak derywat *bitwa* odnotowuje wśród struktur z *-twa* (Śewc 1968: 90).

10 Dla uproszczenia piszę o sufiksie, choć oczywiście należy przez niego rozumieć także jego warianty, tj. *-об(a)* [*-ëб(a)*] (Новиков 2001: 243). Uwaga ta dotyczy i innych sufiksów, jeśli nie jest zaznaczone inaczej.

-нуж(e) i -к(а) (Земская 1973: 38, 246), w polskim natomiast -cie, -anie, -enie. „Nazwy czynności z wymienionymi trzema formantami są [w polszczyźnie – B.O.] niemal kategorialnie formalnie” (Grzegorzyczkowa, Puzynina 1979: 263–264).

Poza kategorią *nomina actionis* autorzy opracowań wzmiankują również o innych funkcjach sufiksów. Wymienia się wśród nich przede wszystkim znaczenie rezultatu czynności (Виноградов 1972: 120) (*резьба, молитва*), kolektywności (*братва : брат, листва : лист*), w pojedynczych derywatach zaś nosiciela cechy (odrzeczownikowe, *татья : мать*, lub odprzymiotnikowe, *голытьба : голый*) (Шведова 1980: 177, 199, 207). Irena Dulewiczowa pisze o trzech stopniach różnicowania semantycznego rzeczowników z -ba: nazwa czynności – rezultat czynności – konkretyzacja (przedmiot, miejsce lub czas wiążący się z czynnością), które zresztą występować mogą równocześnie w jednym wyrazie polisemicznym (Dulewiczowa 1972a: 139–140). W okresie staroruskim sufiks ten wykorzystywano dla celów terminologicznych, obecnie jednak w języku rosyjskim jest to już typ nieproduktywny, choć uzyskał on „[...] na terenie ruskim produktywność w szeroko pojętym języku ludowym” (ibid.: 145, 146)¹¹.

Co ciekawe, w języku rosyjskim znajdujemy także nazwy wykonawców czynności (dokładniej: nazwy ptaków) z -ва, np.: *кряква : крякать, кваква : квакать* (Шведова 1980: 156), a więc typ słowotwórczy we współczesnej polszczyźnie najczęstszy. Derywaty typu *братва, нацтва* interpretowane są jako formacje z -ва i -m- przynależnym do podstawy (ibid.), odpowiednio od: *братъ, нацти*.

Języki południowosłowiańskie

W języku serbskim -va występuje w derywatach dewerbalnych (Šipka 2003: 167), np. *molitva : moliti se*, przy czym Iwan Klajn rozróżnia sufiks -ва i -тва, zaliczając do formacji z pierwszym jedynie *врева, бодва, неква*, do tych z drugim zaś derywaty ze znaczeniem czynnościowym (np.: *молитва, жетва*) oraz przedmiotowym – jedynie *братва* (Клајн 2003: 72–73)¹². Również -ba może występować w rzeczownikach odczasownikowych (*nomina actionis*), lecz ma ponadto znaczenie rezultatu czy wytworu owej czynności, np. *izložba : izložiti*, co łączy serbski z innymi językami słowiańskimi. Nowością jest natomiast to, że omawiany sufiks może pojawiać się również w derywatach odrzeczownikowych i nazywać wydarzenia związane z rzeczownikiem podstawowym (Šipka 2003: 40), np.: *gozba : gost*. Formant ten pojawia się w dwóch postaciach złożonych: -удба (większość derywatów to formy rzadkie

11 Wspomnieć też należy, że podobnie jak w czeskim, tak i w rosyjskim zdarzały się przypadki kontaminacji -ьба i -тва, w której wyniku powstały formant -итьба (*selitьba, prožitьba*) oraz dublety słowotwórcze, np. *gonitьba – gonitva, ženitьba – ženitva* (Dulewiczowa 1972a: 142).

12 Wymieniono jeszcze *носѣрва* z segmentem -ѣр- niedającym się przypisać ani do podstawy, ani do sufiksu (Клајн 1972: 72).

lub dawne, np. женидба, в(ј)еридба) oraz -оба (Клајн 1972: 71–72), który znajduje się poza obszarem naszego zainteresowania.

Sufiks *-ba* także w języku chorwackim ma zastosowanie szersze niż w serbskim i pojawia się tam, gdzie serbskie odpowiedniki wykorzystują inne sufiksy lub zapożyczenia (ibid.: 71)¹³. Funkcje formantu są jednak takie same jak omówione wcześniej, tj. występuje on w nazwach czynności i ich rezultatów, np.: *borba* : *bòriti sa*, *izložba*, *náredba*, *prètvorba*. Ponadto w pierwszej z funkcji formant *-ba* może przybierać postać bardziej złożoną, wyodrębnioną z *sèlidsba* : *sèliti*, czyli *-idsba*, skąd dalej: *plòvidba* : *plòviti*, *žènidba* : *žèniti se*. Produktynymi typami w znaczeniu czynnościowym są *-nje*, *-enje*, *-će* (Barić et al. 2005: 323), rzadziej *-ba*, zaś *-idsba* jest już mało produktywny (Barić et al. 1990: 222).

W języku czarnogórskim wśród derywatów z *-b(a)* i *-v(a)* pojawiają się nazwy czynności i stanów, np.: *tvorba*, *tužba* oraz *šetva*, *žetva*, co łączy ten język z innymi słowiańskimi. Jako podgrupę semantyczną wyodrębnia się derywaty z *-v(a)* ze znaczeniem ‘roślina’ (Čirgić, Prankjović, Silić 2010: 146–148), np.: *mrkva*, *tikva*.

W języku słoweńskim pomieszanie morfologiczne formacji na *-tva* z dawnymi tematami na *-y-* (*-û-*) doprowadziło do powstania wtórnego sufiksu *-tev* (Orzechowska 1966: 126). Oba sufiksy, *-tva* i *-tev*, tworzyły odczasownikowe nazwy czynności, co skutkowało rywalizacją tych sufiksów i wytworzeniem się dubletów słotwórczych. Stopniowo w pierwszej połowie XIX w. w języku literackim zaczął przeważać formant *-tev* (ibid.: 131)¹⁴. Jednocześnie ten produktywny sufix w języku słoweńskim znacznie odbiegł od odziedziczonego wzoru prasłowiańskiego i wyspecjalizował się w derywowaniu rzeczowników od czasowników prefiksalnych z tematami na *-i-* (ibid.: 140, 152).

Również *-ba* w języku słoweńskim występuje w rzeczownikach o znaczeniu *nomina actionis*. Do XIX w. liczba formacji z tym sufiksem była niewielka, lecz w tym właśnie stuleciu nastąpił nagły skok w produktywności formantu, co było skutkiem między innymi wykorzystania go za wzorem czeskim na potrzeby terminologiczne. Gwałtowny przyrost został jednak ograniczony w wieku następnym: wiele formacji wycofano, a nowych pojawiało się niewiele (ibid.: 174, 210, 215).

Z powyższego przeglądu widać, że we współczesnych językach podgrupy wschodniopółnocnosłowiańskiej wśród derywatów z *-ba* niemal wyłącznie jest znaczenie *nomina actionis*, często ulegające konkretyzacji. Stan ten odnajdujemy również w przeszłości; także w staroczekawuszczyźnie derywaty z *-ba* były motywowane głównie przez czasowniki. Pojawiały się jednak, co prawda marginalnie, formacje motywowane przez rzeczowniki (*svadba*, *tadba*) i przymiotniki (*svetba*)¹⁵, co odróżnia stan dawny od dzisiejszego.

13 Było tak zresztą i dawniej. W XIX w. rzeczowniki z *-ba* wykorzystywano często w terminologii naukowej i politycznej. Później tendencja ta osłabła (Orzechowska 1966: 202).

14 Należy zaznaczyć, że formy na *-tva* zachowały się jedynie na wschodzie słoweńskiego obszaru językowego (ibid.: 130).

Podobnie jak we wcześniej omówionych językach, w macedońskim odnajdujemy *-ба* przede wszystkim przy podstawach czasownikowych (*борба, везба, веселба, жалба, молба*), lecz pojedynczo także przy podstawie rzeczownikowej (*сват > свадба*) i przymiotnikowej (*зол, зло > злоба*). Dominują wśród derywatów z *-ба* nazwy czynności i stanów. Niekiedy rozwijają się niuanse znaczeniowe, podkreślające czas wykonywania czynności, co zdarza się zwłaszcza w derywatach z *-удба*, np.: *сеудба, носидба*. Zdarza się też, że abstrakcyjne nazwy czynności zyskują znaczenie konkretne (Конески 1995: 41), np.: *жалба, наредба, уредба*. Jak stwierdza Hanna Orzechowska, zarówno w języku macedońskim, jak i bułgarskim derywaty z *-twa* są ograniczone niemal wyłącznie do jednostek ogólnosłowiańskich; zasadniczo brak rzeczowników utworzonych na gruncie tych języków (Orzechowska 1966: 123–124).

W języku bułgarskim istnieje natomiast pewna liczba rzeczowników o znaczeniu nazw czynności derywowana z pomocą sufiksu *-ба (-umba)*. Często towarzyszyć im może dodatkowy odcień znaczeniowy rezultatywny lub intensywnościowy (Андрейчин 1978: 97), np.: *борба, веселба, делба, жалба, служба, стрелба*. Jest to jednak nieproduktywny typ słowotwórczy (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 252). Formant ten odróżnia bułgarski od macedońskiego. Podczas gdy pierwszy z tych języków formacji gwarowych z *-ба* nie przyjął, to w drugim „ta dość jeszcze słabo w gwarach zaznaczona tendencja została świadomie zaaprobowana, podtrzymana i rozwinięta” (Orzechowska 1966: 198). Ponadto w funkcji nazw czynności spotykamy w bułgarszczyźnie także formant *-тва* (Стоянов 1980: 187), np.: *жертва, молитва*.

Z przedstawionego przeglądu widać, że zasadniczo ani *-ба*, ani *-(t)wa* nie odbiegają od stanu prasłowiańskiego, jeśli chodzi o typ słowotwórczy i wyrażaną relację semantyczną, nadal bowiem derywaty z tymi sufiksami to głównie *nomina actionis*¹⁶. Znaczenia rezultatywne czy inne konkretyzacje mogą być zarówno wynikiem derywacji słowotwórczej, jak i zmian semantycznych zachodzących w gotowych już (pod względem struktury słowotwórczej) jednostkach.

Wnioski

Należy postawić pytanie, skąd zgodna dla współczesnego języka polskiego i gwar wielkopolskich ekspansja *nomina agens* z *-wa* niemająca analogii w pozostałych językach słowiańskich. Co prawda, rosyjskiemu znane są także struktury tego typu (*кряква*,

15 Ponadto pojedynczo w staroczekawuszczyźnie pojawiały się *abstracta* i *collectiva*, np. *svetba, služba* (Boryś 1969: 86–87).

16 Szczegółowe dane oraz opinie badaczy co do genezy i znaczenia omawianych sufiksów przytacza H. Orzechowska ((1966: 118 i passim) (*-tva*) oraz (ibid.: 154–156 i passim) (*-ba*)). Tam też można znaleźć informacje na temat produktywności w poszczególnych językach słowiańskich (w perspektywie historycznej oraz oglądzie synchronicznym), przede wszystkim południowych, oraz liczne przykłady.

кваква), lecz nie mają one znaczenia osobowego, które w gwarach wielkopolskich jest dominujące, w języku polskim zaś – coraz silniejsze. Jest to jednak dowód na potencję tego formantu.

Rozwój *-wa* we wzmiankowanym znaczeniu należy, moim zdaniem, łączyć ze zmianami produktywności sufiksu *-ba*. Tam, gdzie był to typ regularny, eliminowano formacje *nomina actionis* z *-(t)wa* bądź następowała resufiksacja za pomocą formantu *-tba*, powstałego z kontaminacji *-(t)wa* i *-ba*. Sytuację taką spotykamy na zachodzie Słowiańszczyzny, wyłączwszy polszczyznę, której z kolei ze względu na malejącą żywotność *-ba* bliżej do języków wschodniosłowiańskich (Orzechowska 1966: 172). Do tej grupy za chwilę powrócimy. Pozycję pośrednią zajmują języki południowosłowiańskie. Z jednej bowiem strony formacje z *-ba* wykazują pewną żywotność (w przypadku słoweńskiego oddziaływał tu wzór czeski, w macedońskim celowa polityka językowa mająca zwiększyć różnice między nim a bułgarskim, w chorwackim był to XIX-wieczny epizod, który później się zakończył), z drugiej jednak im bardziej na zachód, tym produktywniejszy jest formant *-twa*. Jednocześnie oba interesujące nas sufiksy na południu Słowiańszczyzny zachowały podstawowe znaczenie – nazw czynności, choć na zachodzie produktywniejszy jest *-twa/-tev*, na wschodzie zaś *-ba* (należy przy tym pamiętać o różnicach ilościowych w ich produktywności), jeśli weźmiemy pod uwagę brak formacji rodzimych z *-twa* i obecność formacji z *-ba*.

Jak już zaznaczono, w językach wschodniosłowiańskich i w polskim *-ba* ma najsłabszą pozycję w kategorii *nomina actionis*, zważywszy na stan całej Słowiańszczyzny. Zresztą i *-wa* nie jest żywotny w tej kategorii. Oba więc utraciły swą semantyczną wyrazistość jako składnik nazw czynności. To z kolei umożliwiło ich ożywienie w nowej funkcji. Tylko w polszczyźnie i w rosyjskim występują znaczenia agentywne (*bǫdzǫgwa* : *bǫdzić*, *krakwa* : *krakać*, *кряква*, *кваква*), które mogą wspierać znaczenia osobowe rzeczowników kolektywnych znanych w wymienionych już językach oraz w ukraińskim (*dziatwa*, *братва*, *жива*). Użycie w tym celu *-ba* nie było możliwe ze względu na żywe jeszcze jego znaczenie czynnościowe – wszak przypadki resufiksacji zdarzały się także w języku rosyjskim – oraz na brak oparcia w kategorii *nomina collectiva* o znaczeniu osobowym. Nie bez znaczenia w okresie odrodzenia narodowego były również wzory czeszczyzny, w której *-ba* było wyrazistym sygnałem *nomina actionis*. Jest to argument ważny, ponieważ właśnie w XIX w. nastąpiło w polszczyźnie pomnożenie nazw wykonawców czynności z *-wa*, w słowacczyźnie zaś nazw czynności z *-ba*.

O ile łatwo można pokazać oddziaływanie czeskiego w przypadku słowackiego i niektórych języków południowosłowiańskich w zakresie sufiksu *-ba*, o tyle trudniej określić relację między polskimi a rosyjskimi rzeczownikami agentywnymi z *-wa*. Z jednej strony w polszczyźnie występuje więcej przykładów tego typu, co sugerowałoby, że to dla niej jest to kategoria rodzima, z drugiej jednak – XIX w. i zabory sprzyjały oddziaływaniu rosyjskiego na polski. Dziś więc trudno jednoznacznie

odpowiedzieć, czy był to rozwój niezależny, wykorzystujący potencję mało używanego formantu, czy też wynik kontaktów między spokrewnionymi językami.

Podsumowując, podobieństwo brzmieniowe oraz funkcjonalne sufiksów *-ba* i *-(t)wa* mogło wpływać na ich kontaminację i pozostanie w systemie jako produktywnego tylko jednego z nich. W językach zachodniosłowiańskich (poza polskim) produktywniejszy był pierwszy z nich, w podgrupie zachodniej języków południowosłowiańskich – drugi, choć i *-ba* zachował w nich ograniczoną produktywność. W językach wschodniosłowiańskich i w polskim oba formanty nie wykazywały żywotności, co umożliwiło resemantyzację *-wa*, który – przede wszystkim w polszczyźnie od XIX w. – coraz częściej pojawia się w derywatach agentywnych (w gwarach wielkopolskich dodatkowo jest obecne znaczenie osobowe). Potencja znaczenia agentywnego sufiksu *-wa* uwidacznia się również we współczesnych rosyjskich *кряква*, *кваква* i wspierana jest przez osobowe *nomina collectiva*, np.: *dziatwa*, *братва*, *жінва*, obecne również w języku ukraińskim.

Literatura

- АНДРЕЙЧИН Л.Д., 1978, *Основна българска граматика*, София.
- BARIĆ E. ET AL., 1990: E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Luika, *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb ²1990.
- BARIĆ E. ET AL., 2005: E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Luika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb 42005.
- БОЯДЖИЕВ Т., КУЦАРОВ И., ПЕНЧЕВ Й., 1999, *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. Учебник за студенти от филологическите факултети и педагогическите институти*, под редакцията на гл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, София.
- BORYŚ W., 1969, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- CHŁUDZIŃSKA-ŚWIĄTECKA J., 1972, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur*, „Prace Filologiczne” XXII, s. 159–189.
- ČIRGIĆ A., PRANKJOVIĆ I., SILIĆ J., 2010, *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA K., DUBISZ S., 2006, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- DOROSZEWSKI W., 1928, *Monografie słowotwórcze: Formacje z podstawowym -k- w części sufiksальной*, „Prace Filologiczne” XIII, s. 1–161.
- DOROSZEWSKI W., 1929, *Monografie słowotwórcze II. Formacje z podstawowym -l- w części sufiksальной*, „Prace Filologiczne” XIV, s. 34–85.
- DOROSZEWSKI W., 1931a, *Monografie słowotwórcze III. Formacje z elementem -r- w części sufiksальной*, „Prace Filologiczne” XV, cz. 2, s. 275–300.
- DOROSZEWSKI W., 1931b, *Monografie słowotwórcze IV. Formacje z podstawowym -n- w części sufiksальной*, „Prace Filologiczne” XV, cz. 2, s. 423–436.
- DULEWICZOWA I., 1972a, *Rzeczowniki z formantem -ьба w języku rosyjskim*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 11, s. 137–147.

- DULEWICZOWA I., 1972b, *Formacje z -tv(a) w tekstach staroruskich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 12, s. 173–181.
- FURDÍK J., 2004, *Slovenská slovtvorba. Teória, opis, cvičenia*, red. M. Ološtiak, Prešov.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYNINA J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYNINA J., 1998, *Rzeczowniki*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 389–468.
- КАРСКИЙ Е.Ф., 1956, *Белорусы. Язык белорусского народа*, выпуск 2–3, Москва.
- КЛАЈН И., 2003, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, *Суфиксација и конверзија*, Београд.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1985, *Historia języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa.
- KLEMENSIEWICZ Z., LEHR-SPLAWIŃSKI T., URBAŃCZYK S., 1964, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- KLESZCZOWA K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczowników*, Katowice.
- КОНЕСКИ К., 1995, *Зборообразувањето во современном македонски јазик*, Скопје.
- KORYTKOWSKA M., 1972, *Kaszubskie formacje z sufiksem -ba*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 11, s. 101–105.
- LAMPRECHT A., ŚLOSAR D., BAUER J., 1986, *Historická mluvnice češtiny*, Praha.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T., BARTULA CZ., 1965, *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- НОВИКОВ Л.А. (red.), 2001, *Современный русский язык. Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис*, Санкт-Петербург.
- ORZECZOWSKA H., 1966, *Orzeczeniowe formacje odsłowne w językach południowosłowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- OSOWSKI B., w druku, *Wielkopolskie miągwy i rykwy na tle historycznych i współczesnych derywatów z formantem -wa*, [w:] M. Kresa (red.), *Młodzi o języku*, Warszawa.
- ПІЮЩ М.Я. (red.), 1994, *Сучасна українська літературна мова*, Київ.
- ПОНОМАРЕВ О.Д. (red.), 1997, *Сучасна українська мова*, Київ.
- ROSPOND S., 1973, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- РУСАК В.П., 2003, *Марфаналогія сучаснай беларускай мовы*, Мінск.
- РУСАНОВСКИЙ и др.: В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская, А.А. Грищенко, *Украинская грамматика*, Киев 1986.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SPŚL: F. Sławski (red.), *Słownik prasłowiański*, Wrocław 1974–2001.
- SSTR: S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–2002.
- СТОЯНОВ С., 1980, *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*, трето издание, София.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: A. Zdanowicz et al., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- ŠEWC H., 1968, *Gramatika hornjoserbskeje rěče. 1. zwjazk. Fonematika a morfologija*, Budyšin.
- ŠIPKA D., 2003, *Glosar tvorbenih formanata – početne leksičke liste*, Beograd.
- ŚLOSAR D., 2003, *Slovtvorba*, [w:] M. Grepl et al., *Příruční mluvnice češtiny*, Praha, s. 109–225.

- ШВЕДОВА Н.Ю. (red.), 1980, *Русская грамматика*, 1980, t. 1, Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология, Москва.
- Тихонов А.Н., 2003, *Современный русский язык. Морфемика. Словообразование. Морфология*, Москва.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Виноградов В.В., 1972, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва.
- Земская Е.А., 1973, *Современный русский язык. Словообразование*, Москва.

**Agentive meaning of the -wa suffix in Greater Polish dialects and general Polish
versus other Slavic languages
Summary**

The paper reviews formations with the -wa suffix (and its variant -twa) in the Slavic languages in view of the state in Greater Polish dialects, where a striking domination of agentive personal names can be seen; linguistic kinships are indicated. An overview of derivatives in -wa is supplemented with nouns in -ba as there exist cases of word-formative doublets and resuffixation.